

УДК 82'282:81.161.2'373.7(049.32)

В.І. КОНОНЕНКО, доктор філологічних наук, професор, академік НАПН України, завідувач кафедри загального та германського мовознавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018
E-mail: vitalii.kononenko@pnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-5522-674X>

ДІАЛЕКТНА СТИХІЯ В УКРАЇНСЬКИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ

Рецензія на: **Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові: Словник: У 2 т. Відповідальний редактор В. Грещук.** Івано-Франківськ: Т. 1. 2019. Т. 2. 2020

Західноукраїнське мовлення в його художньо-літературній реалізації досліджували в науковій традиції часів тоталітаризму виключно в аспекті діалектних уключень як засобу створення місцевого колориту. Проблематика функціонування західноукраїнського варіанта української літературної мови, впливу галичанізмів на розвиток загальнолітературного стандарту була під жорсткою забороною, що призводило до потрактування мови художніх творів Івана Франка, Василя Стефаника, Марка Черемшини, Леся Мартовича, інших письменників Галичини як мовно-літературного феномену поза її взаємодією з загальнолітературною нормою. Напрацювання Ю. Шевельова 40-х років минулого століття щодо участі західноукраїнських мовних елементів у формуванні літературної мови (див. у збірнику «Symbolae in honorem Georgii Y. Shevelov». Мюнхен, 1971) фактично були неприступні для наукової громадськості України. Дослідження І.Г. Матвіяса «Варіанти української мови», західноукраїнських мовознавців лише в часи незалежної держави визначили питому вагу західноукраїнської літератури як чинника розвитку загальнолітературної мови.

У цьому контексті постає помітна роль фундаментального доробку мовознавців Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника під орудою В. Грещука — 2-томного словника «Гуцульська

діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові» (2019–2020) (далі Словник). Призначення Словника — на великому фактичному матеріалі, узятому з численних джерел літературної творчості письменників ХІХ–ХХІ ст., засвідчити важливі функції гуцульської діалектної лексики та фраземіки в розбудові літературної мови — забезпечено в доволі повному обсязі, науково обґрунтовано, переконливо, незаперечно доведено. Невипадково за об'єкт вивчення впливу діалектного мовлення на загальнолітературну мову автори Словника обрали саме гуцульський діалект, за твердженням відповідального редактора В. Грешука, «один із найколеритніших, він має давню традицію використання й найбільше засвідчений з-поміж інших діалектів у художній мові, тому гуцульська діалектна лексика, абсорбована мовою художньої літератури, найперше має бути лексикографічно опрацьована» (т. 1, с. 7).

У «Передмові», написаній проф. В. Грешуком, не лише викладено принципи укладання Словника та рекомендації щодо користування ним, а й подано ґрунтовний огляд лексикографічного опрацювання гуцульського діалектного слова, вміщено розгорнуту характеристику вітчизняних і зарубіжних словників цього діалекту, починаючи з перших спроб відтворити цю лексику І. Вагилевича, В. Шухевича й закінчуючи напрацюваннями львівських словників під орудою Я. Закревської та Н. Хобзей. Не менш важливим постає аналіз засад вивчення діалектних слів у художніх текстах з визначенням їхнього функційного й лінгвокультурологічного призначення.

Наукову цінність мають уміщені в «Передмові» виклади В. Грешука з теоретичних питань лексикографічного опрацювання діалектного слова в художній мові, взаємозв'язків діалектів і мови художньої літератури. Привертають увагу висловлені вченим положення щодо розмежування власне діалектних слів і псевдодіалектних, на кшталт *ватра*, *газда* і под., які втратили зв'язок із певним ареалом уживання (хоч, як видається, в низці подібних прикладів доволі важко відділити слово власне діалектне від такого, яке знайшло всеукраїнське поширення).

Не менш принципово важливо, на думку дослідника, забезпечити класифікацію типів літературно-діалектної взаємодії. Йдеться про такі можливості використання діалектизмів: уведення в текст лише окремих гуцулізмів, зокрема, задля характеристики мови персонажів; включення в канву літературної мови стилізованого під говірку мовлення персонажів; взаємодія діалекту й літературного мовлення як диглосія на рівні західноукраїнського варіанта літературної мови; за літературну мову править діалект. Звичайно, суворих меж між цими типами діалектизмів немає; найбільше питань викликає в цій класифікації написані виключно діалектом твори, як, скажімо, нещодавно опублікований роман П. Шеке-рика-Доніківа «Дідо Иванчик», мова якого фактично неприступна масовому читачеві.

Реєстр Словника, судячи з переліку слів, не мав на меті відтворити все розмаїття гуцульських діалектних назв, а лише тих із них, які відбито

у відібраних художніх текстах ХІХ—ХХІ ст. і мають тлумачення, виходячи з наведеного фактичного матеріалу. Однак навіть із урахуванням цих обмежень і самий склад наведених лексем і фразем, і їхні семантичні параметри та ілюстрації до них вражають масштабністю охопленого матеріалу, виключною представленістю місцевого мовлення. Достатньо зазначити, що у Словникові подано широкий масив найменувань сфери побуту, трудової діяльності, природи, родинних і громадських відносин, культурного життя тощо, а також атрибутів до назв, фіксації дій і обставин, отож частиномовний обшир Словника достатньо репрезентований.

Скажімо, Словник відтворює гніздо слів зі стрижневим *трембіта* (*тримбіта*) ‘духовий музичний інструмент — дерев’яна труба без вентилів і клапанів до трьох метрів довжини, зроблена зі смерекового дерева, обвита березовою корою’, навколо якого групуються *трембітальник*, *трембітанник*, *трембітання*, *трембітар*, *трембітати* (*тримбітати*), *трембітач*, *трембіташ* (*тримбіташ*, *тримбіташь*), *трембітний*, *трембітонька*, *трембіточка* (т. 2, с. 337—342). За численними прикладами до цих назв постає образ-символ на позначення ‘щось дуже дороге’, ‘гарне’, ‘потрібне в житті’, ‘досконале’, ‘естетично вагоме’, загалом самий цей шар слів — яскрава прикмета гуцульського світовідчуття, етнокультурного середовища.

Не менш виразним прикладом лінгвокультурологічного опрацювання діалектної номінації є характеристика гнізда слів зі стрижневим компонентом *легінь* (*легінь*, *ледінь*) ‘парубок, дорослий хлопець’ — *легенівський*, *легеневий*, *легінець*, *легіник*, *легінина*, *легінісько*, *легінство*, *легінський*, *легіник*, *легінчук*, *легінь-(братик, вівчарик, моцар, опришок, орел)*, фразема *легінь на всі гори* (т. 1, с. 508—513). Відомо, що лексема [л^ег^інь] і похідні від неї — запозичення з угорської мови («Етимологічний словник української мови». Т. 3. Київ, 1993), однак, вочевидь, за асоціацією з *легкий*, *легенький* слово набуло в місцевому слововжитку помітної конотації пестливості, поетичності, окраси. У Словникові даний довгий список цих діалектизмів у художніх текстах, майже завжди з високопозитивним оцінюванням (пор. атрибути до цього слова: *гойний*, *годний*, *файний*, *стрункий*, *міцний*, *відважний*, *вродливий*, *справедливий*, *красний*, *ставний*, *славний*, *правдивий*, *дужий*). Усвідомлення *легеня* як утілення кращих рис гірського парубка лягає у творення метафоричних образів: *Мій смерековий краю, мій легіню красний* (Н. Стефурак). В окремо надрукованій статті, присвяченій уживанню діалектизмів у художній мові, В. Грещук зазначає, що «слово *вуйко* в гуцульському говорі посідає помітне місце у формуванні мовної картини світу гуцулів лексичними засобами...» (*Прикарпатський вісник НТШ*. «Слово». 2019. № 3 (55). С. 60). Діалектизми постають у Словникові національно-культурним мовним компонентом.

Матеріали Словника засвідчили широкі можливості дослідження діалектизмів у текстах, з одного боку, місцевих письменників, для яких діалектне мовлення гуцулів нерідко входить в арсенал їхнього повсякденного мовлення, з другого боку, авторів з Наддніпрянщини, для яких таке слово — зазвичай не лише етнографізм, а й екзотизм. Вирізняється обсяг

діалектизмів, що їх уводять перші й другі письменники у твори; перші включення є природними, узвичаєними, такими, що не викликають застережень щодо їхнього тлумачення (пор. характерні в цьому сенсі художні тексти Р. Андріяшика, М. Влад, В. Гжицького, Р. Іваничука, І. Малковича, М. Матіос, Т. Мельничука, Д. Павличка, С. Пушика, Р. Федоріва та інших). Скорегованим виглядає використання гуцулізмів східноукраїнськими авторами (О. Гончарем, М. Стельмахом, А. Малишком та ін.): різко звужується обшир їх уживання, це здебільшого слова на позначення побуту, місцини, елементи мовлення героїв-галичан; такі елементи стилістично забарвлені, часом конотативно опоетизовані (див.: В. Кононенко. Галицькі мовні елементи в текстах письменників Наддніпрянщини. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. 2010. Вип. 25–26). Словникові ілюстрації не виокремлюють діалектні вкраплення письменників різних регіонів України.

Водночас постає феномен таких письменників, як М. Коцюбинський і Г. Хоткевич, які, будучи, як відомо, за походженням «східняками», під час тривалого перебування на Гуцульщині настільки оволоділи місцевим діалектом, що їхні тексти із вкрапленням гуцулізмів органічні й природні, вписуються в загальну картину спільного діалектного й загальнолітературного мовлення; їхня літературна діяльність постає поряд з творами західноукраїнських авторів як зразкова у відтворенні діалектизмів. Дослідження мовностилістичних відмінностей діалектизмів у мові письменників різних регіонів заслуговує на подальшу реалізацію.

Прикметно, що укладачі Словника дотримуються принципу фіксації діалектизмів і їхнього тлумачення в художній мові «як множини вибраних контекстів усіх авторів, що у своїх творах вжили це діалектне слово» (т. 1, с. 9), отож подають загальну картину реалізації ідеї «загальнолітературна мова + діалект». Такий підхід до подання ілюстративного матеріалу має право на існування.

Укладачі Словника мають рацію, включивши в реєстр чимало діалектних слів, що побутують не лише в Гуцульщині, а й у західноукраїнському регіоні загалом. Це численні назви, що входять до т. зв. галицького «койне» — спільного надбання не лише гуцульського, а й бойківського, покутського, наддністрянського, лемківського говорів, поширених в Галичині, включно з численними запозиченнями з польської, німецької, угорської мов (див. у кн. «Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект»; відп. ред. В. Кононенко. Київ; Івано-Франківськ, 2006). Діалектні слова на кшталт *вар'ят*, *кобіта*, *мешти*, *дужий*, *поволи* і под., наведені в Словникові як гуцульські діалектні, широко вживаються в розмовно-побутовому мовленні галичан. Ці загальногалицькі утворення уведені в Словник за ознакою належності до контекстів, географічно та тематично прив'язаних до Гуцульщини. Однак часом ураження дещо розширеного тлумачення складу гуцулізмів у читачів Словника залишається. Водночас постає проблема вивчення спільного діалектного лексикона в творах про Гуцульщину і, скажімо, у новелах В. Стефаніка, оповідях про Бойківщину тощо.

Окремого розгляду вимагає кваліфікація гуцульської фраземіки, наведеної в Словникові, зокрема власне фраземи, паремії, інші стійкі словосполучення. Наведено чимало фразеологізованих утворень, передовсім тих, які включають діалектне слово, що й відображено в кінці статті словникового реєстру. Переважна більшість таких утворень відповідає нашим уявленням про фразему як стабільну образну одиницю уживання, хоч принципи їхньої фіксації в Словникові не визначено; пор.: *в дівках поси-віти* (т. 1, с. 287), *піти як на заріз* (т. 1, с. 355), *затичку дати* (т. 1, с. 360), *дістати петрушки* (т. 2, с. 105), *погулубити з лютости* (т. 2, с. 141), гуцульські «прокльони» тощо. Характеристика гуцульської фраземіки, на наш погляд, вимагає ґрунтовнішого опрацювання, можливо, з винесенням цього матеріалу в окремий розділ Словника або в окремий Словник.

Підготовча робота задля створення Словника вимагала від авторського колективу (Р. Бачкур, Вал. Грещук, І. Думчак, Л. Парилляк, В. Пітель, на чолі з В. Грещуком) багаторічної копіткої праці зі створення об'ємної картотеки, що фіксує художні тексти багатьох українських письменників ХІХ — початку ХХІ ст. Не менш відповідальним було визначити обсяг і послідовність наведення ілюстративного матеріалу, схарактеризувати семантичну структуру слова в запропонованих контекстах, описати можливості творення образних і фраземних значень. Картотека гуцульських діалектизмів — цінний мовознавчий скарб, зібрання текстів, що вже послугували матеріалом для написання монографії Вас. Грещука, Вал. Грещук «Діалектне слово в тексті та словнику» (Івано-Франківськ, 2015), багатьох статей, дисертаційних праць. Її поповнення і систематизація продовжуються. Дослідники західноукраїнського мовлення будуть вдячні за можливість скористатись цим багатющим фактичним матеріалом.

Важко переоцінити практичне значення виконаної прикарпатцями лексикографічної праці. Достатньо зазначити, скажімо, що педагогічна громадськість краю розв'язує доволі непросте питання — навчити учнів, а часом і студентів володіти свого роду диглосійною системою мовлення — знанням водночас і літературної норми, і побутового діалектного мовлення, а Словник надає чималий матеріал для таких занять. Не менш важливо врахувати напрацювання Словника в написанні інших словників, зокрема, багатотомного академічного, діалектних, мови письменників тощо.

Українська лексикографія поповнилася важливим джерелом вивчення діалектного слововжитку, взаємодії діалектного та літературного мовлення. Словник сприятиме унормуванню української літературної мови в її зв'язках із діалектним ареалом; праця прикарпатських учених є внеском у вивчення західноукраїнського варіанта художнього дискурсу, визначення місця письменників регіону в збагаченні літературного стандарту.

Рецензію отримано 22.12.2020

Vitalii Kononenko, Doctor of Philology, Professor,
Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine,
Head of the Department of General and German Linguistics,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
57 Shevchenko St., Ivano-Frankivsk 76018, Ukraine
E-mail: kzm@pnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-5522-674X>

THE DIALECT ELEMENT IN UKRAINIAN BELLES-LETTRES TEXTS

Review of: *Vasyl' Greshchuk* (ed.) (2019—2020). *The Hutsul Dialect Vocabulary and Phrasemics in the Ukrainian Language. A Dictionary*, 2 vols. Ivano-Frankivsk (in Ukr.)